

Dr hab. Grzegorz Czerwiński, prof. UwB

Zakład Literatury Rosyjskojęzycznej i Kultury Narodów Rosji

Wydział Filologiczny

Uniwersytet w Białymstoku

RECENZJA

rozprawy doktorskiej w postępowaniu o nadanie stopnia

doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo

Pani Mgr Zofii Annie Kurzawińskiej

Celem recenzji jest ocena pracy doktorskiej Pani Mgr Zofii Anny Kurzawińskiej, wnioskującej o nadanie jej stopnia doktora w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie literaturoznawstwo. Postępowanie jest prowadzone przez Radę Naukową Dyscypliny Literaturoznawstwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Rozprawa nosi tytuł *The Japanese, Russian and Polish literary surroundings of Bronisław Piłsudski* i została napisana pod opieką Pana Prof. dr. hab. Alfreda F. Majewicza. W niniejszej recenzji postaram się omówić szczegółowo mocne i słabsze strony rozprawy, by na tej podstawie oprzeć ostateczną konkluzję.

Przedłożona rozprawa została przygotowana w ramach projektu badawczego o akronimie ICRAP (International Committee for the Restoration and Assessment of Bronisław Piłsudski's Scholarly Legacy) i miała naturę pomocniczą dla zespołu badawczego opracowującego krytyczną edycję pism Bronisława Piłsudskiego. Taka geneza dysertacji wpłynęła w dużej mierze na jej dokumentacyjny charakter. Z tego najprawdopodobniej wynikać może fakt, że choć zebrany i zaprezentowany materiał jest bardzo obfity, a jego systematyzacja i opis są bardzo dokładne, miejscami brakuje głębszej analizy przedstawionych problemów oraz próby ich uogólnienia i dokonania spójnej syntezy. Pomimo pomocniczego – z zamierzenia autorów projektu ICRAP – charakteru dysertacji, ostatecznie uzyskała ona kształt autonomicznego autorskiego dzieła naukowego o charakterze historycznoliterackim i komparatystycznym. Jest to dzieło w pełni oryginalne i rzetelnie przygotowane.

Przedmiotem analizy w omawianej pracy są wieloaspektowe kontakty literackie Bronisława Piłsudskiego postrzegane w porządku biograficznym. Autorka nie tylko systematyzuje wiedzę o działalności B. Piłsudskiego i jego roli w kształtowaniu stosunków polsko-rosyjsko-japońskich, ale też przywraca nauce wiele zapomnianych dziś, ważnych postaci oraz pochyla się nad wybranymi aspektami kultury ludów tubylczych Sachalinu (Ajnów, Niwchów i Oroków). Metoda badawcza oparta została na filologicznych studiach źródłowych, co, z jednej strony, pozwoliło odsłonić nieznane dotąd fakty dotyczące biografii B. Piłsudskiego i roli literatury w jego życiu, a z drugiej strony, negatywnie wpłynęło na sposób potraktowania dzieł literackich – jako dokumentu historycznego, bez zadowalającego zagłębienia się w warstwę symboliczną utworu. O ile takie podejście mogłoby być jeszcze uzasadnione w przypadku literatury dokumentu osobistego (pamiętniki, dzienniki, listy), to już w odniesieniu do prozy fikcjonalnej i liryki budzi poważne zastrzeżenia metodologiczne. Tym nie mniej praca jest przygotowana rzetelnie i oparta na krytycznej analizie źródeł archiwalnych (Autorka przeprowadziła kwerendy w Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie, Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności, Polskiej Akademii Nauk, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu). Doktorantka prezentuje znakomitą orientację w literaturze przedmiotu dotyczącej bohatera dysertacji.

Praca składa się z siedmiu rozdziałów, wstępu/przedmowy ('Introduction') i zakończenia ('Conclusion'). Ponadto zawiera załącznik *Is Bronisław Piłsudski a known character? Survey results* [Czy Bronisław Piłsudski jest postacią znaną? Wyniki ankiety], bibliografię oraz indeks nazwisk. Każdy z rozdziałów porusza inne zagadnienie, dotyczące literatury i literatów, związane z postacią B. Piłsudskiego.

W pierwszym rozdziale, zatytułowanym *Bronisław Piłsudski and his family and social surroundings*, który stanowi rodzaj wprowadzenia do tematu i powinien być wyodrębniony raczej jako *Wstęp* (co byłoby bardziej przystające do określonej przez tradycję poetyki rozprawy doktorskiej), czytelnik zapoznaje się z rysem biograficznym B. Piłsudskiego – od czasów dzieciństwa spędzonych w majątku Zułów i młodości w Wilnie, przez zauroczenie ideologią narodnicką w Petersburgu, zesłanie na rosyjski Daleki Wschód i pobyt w Japonii, do przybycia do Austro-Węgier i wyjazdu do Europy Zachodniej. W tej części najbardziej rozbudowany i podzielony na cztery oddzielne paragrafy jest ustęp dotyczący Japonii. Konstrukcyjnie taka dysproporcja wydaje się niezręczna, jednak Autorka wyjaśnia przyczyny takiego stanu rzeczy, wskazując na genezę i charakter swojego projektu badawczego („the primary focus of this thesis is Japanese studies”, s. 9). Wydaje się jednak, że i w odniesieniu do całości dysertacji wyraźniejsze wyeksponowanie aspektu japońskiego również jest uzasadnione

w perspektywie merytorycznej. Po pierwsze, te wątki były dotąd najslabiej zgłębione przez badaczy, a po drugie, wydaje się, że to właśnie w Japonii ogniskują się Bronisława Piłsudskiego polskie, rosyjskie, chińskie i japońskie stosunki polityczne, naukowe i literackie. Innymi słowami: Japonia łączy w sobie słowiańskie i azjatyckie zainteresowania bohatera rozprawy. Nie powinno dziwić również, że centralną postacią rozdziału „japońskiego” czyni Autorka tak ważnego dla rozwoju stosunków polsko-rosyjsko-japońskich pisarza, dziennikarza i tłumacza jak Shimei Futabatei, będącego między innymi współzałożycielem Towarzystwa Japońsko-Polskiego. Oprócz trzech wymienionych w tytule pracy kultur narodowych i wymienionej w rozdziale pierwszym kultury chińskiej, Doktorantka w pole swojego zainteresowania włącza również związaną z postacią B. Piłsudskiego działalność literatów niwchijskich (Władimir Sangi i poetka Wunit), artystów litewskich (Adomas Varnas i Vytautas Musteikis), polsko-jakuckiej malarki Pauliny Kopestyńskiej oraz ajnuskiej rzemieślniczki i projektantki Maki Sekine.

Kolejne rozdziały można uznać za rdzeń przedłożonej rozprawy. Z redakcyjno-technicznego punktu widzenia będzie to sześć odrębnych rozdziałów. Merytorycznie jednak materiał można podzielić na dwie zasadnicze grupy zagadnień. Rozdziały od drugiego do szóstego dotyczą kontaktów B. Piłsudskiego z literaturą i literatami. W rozdziale siódmym natomiast to Bronisław staje się bohaterem dzieła sztuki – postacią literacką lub obiektem malarskim czy też rzeźbiarskim. W przypadku utworów literackich tekst będzie odnosić się bezpośrednio do Piłsudskiego albo też stanowić inspirację jego nietuzinkową i tragiczną biografią. Obie grupy zagadnień sytuują się w obrębie historii literatury. Pierwsza grupa ciąży jednak ku biografistyce i studiom w zakresie pisarstwa autobiograficznego; druga – ku analizie i interpretacji dzieła literackiego.

Zdecydowanie lepiej zrealizowane zostały badania opisane w rozdziałach od drugiego do szóstego. Ta część dysertacji ukazuje bieg życia B. Piłsudskiego z punktu widzenia jego doświadczeń lekturowych i kontaktów literackich. Autorka opiera się nie tylko na pismach B. Piłsudskiego, z których dowiadujemy się między innymi, co czytał sam bohater (będą to np. dzieła Mickiewicza, Słowackiego, Krąszewskiego, Żeromskiego, pamiętniki, artykuły z czasopism, studia polityczne i naukowe; zob. zestawienie dokonane przez Doktorantkę na s. 45-46), jaki miał stosunek do najważniejszych japońskich literatów, działaczy społecznych i polityków (m.in. Futabatei Shimei, Shigenobu Ōkuma, Kentarō Kaneko, Kenchō Suematsu), ale też na dziennikach, szkicach podróży, listach, wspomnieniach i utworach publicystycznych autorów rosyjskich (np. *Сахалинские дневники* Iwana Juwaczowa – tutaj bardzo ciekawa analiza opisanych przez Rosjanina snów o Bronisławie, s. 50-51; *Остров*

Сахалин Antona Czechowa i listy pisarza; По Сахалину у Амы Лва Штернберга), japońskich (np. Futabatei Shimei, *Yo-ga hansei-no zange*; Kumajirō Kiyama, *Kokusei-to kyōiku*; Naobumi Ochiai, *Shōrai-no kokubun*) i polskich (np. *Listy* Stefana i Oktawii Żeromskich; publicystyka Marii Turzyny; *Listy* Wacława Sieroszewskiego). Korpus przeanalizowanych tekstów jest imponujący, a szczególny podziw należy wyrazić pracy włożonej w lekturę pokaźnej ilości utworów japońskich. Trzeba zaznaczyć, że Doktorantka porusza się nie tylko w obszarach *stricto* literackich i rekonstruuje nie tylko biografię B. Piłsudskiego, jego relacje z ludźmi pióra i inspiracje czytelnicze, ale też poglądy społeczne i polityczne bohatera. Praca przynosi wiele szczegółowych danych dotyczących życia i działalności B. Piłsudskiego. Oprócz literatury dokumentu osobistego, Autorka bardzo skrupulatnie odnosi się do literatury przedmiotu, dotyczącej bohatera dysertacji (np. A.F. Majewicz, W.M. Łatyszew, A. Kuczyński, M. Ciesielska, M. Bronowicki), problematyki społecznej i politycznej w Japonii (np. J. G. Karlin, A.A. Altman, M.S. Anderson), literatury i sztuki japońskiej (np. J. Huffman, C. Gluck, J. Bardsley, R. Copeland). W odwołaniach do literatury przedmiotu brakuje jednak tekstów teoretycznych dotyczących literatury dokumentu osobistego, w tym tak fundamentalnych jak choćby prace Philippe'a Lejeune'a (*Le Pacte autobiographique*; *La Pratique du journal personnel*; *Pour l'autobiographie*), Reginy Lubas-Bartoszyńskiej (*Style wypowiedzi pamiętnikarskiej*), czy Małgorzaty Czerwińskiej (*Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznanie, wyzwanie*). Brak refleksji literaturoznawczej dotyczącej listów, dzienników i pamiętników redukuje postrzeganie tego typu tekstów do poziomu czysto informacyjnego, a jak udowadniają badacze tego zagadnienia, autorzy literatury niefikcjonalnej nie zawsze wypowiadają się szczerze, stosują określone strategie autokreacji lub nawet prowadzą grę z czytelnikiem poprzez świadome prowokacje, wyolbrzymienia lub przeinaczenia faktów. Literatura dokumentu osobistego powinna być zatem postrzegana nie tylko jako „dokument”, ale również jako „literatura piękna”, w której ważną rolę odgrywa kreacja artystyczna, w tym także kreacja podmiotu mówiącego. Oczywiście nie wszystkie ustalenia literaturoznawców dotyczące pamiętników, dzienników czy listów należałoby uwzględniać w dysertacji dotyczącej B. Piłsudskiego. Nawet w sytuacji odrzucania tego typu podejścia do tego działu piśmiennictwa w rozprawie przedłożonej Radzie Dyscypliny Literaturoznawstwo należałoby „wytłumaczyć się” z takiej decyzji i wykazać, że jest to działanie w pełni świadome.

Mniej satysfakcjonujące są rozważania zawarte w rozdziale siódmym zatytułowanym *Bronisław Piłsudski as a literary and artistic inspiration*, szczególnie podrozdziały dotyczące dzieł literackich. Ponadto włączenie do dysertacji wątków związanych z rzeźbą (Władimir Nikołajewicz Czebotariow, Maki Sekine, Vytautas Musteikis) czy też malarstwem (Adomas

Varnas, Paulina Kopestyńska, Stanisław I. Witkiewicz), których analizy uważam skądinąd za znacznie lepsze niż omówienia dzieł literackich z tego rozdziału, oddala Autorkę od głównego tematu dysertacji, jakim są kontakty literackie. Może warto by usunąć z ewentualnej wersji książkowej postaci niezwiązane z literaturą, a materiał ten wykorzystać do stworzenia odrębnego artykułu poświęconego przedstawieniom B. Piłsudskiego w malarstwie i rzeźbie. Informacje o listach Witkacego można by z kolei wykorzystać na przykład w rozdziale piątym.

Obraz B. Piłsudskiego odnalazła Doktorantka między innymi w następujących utworach literackich: *Пасынок природы* Nikołaja Matwiejewa-Amurskiego, *Pachurland* Nikołaja Tarasowa, *Akan* Pawła Goźlińskiego, *Scenariusze syberyjskie* Wiesława Helaka, *Женитьба Кевонгов* Władimira Sangiego, *Netsugen* Sōichiego Kawagoe, *Kwestia ceny* Zygmunta Miłoszewskiego. Mając świadomość symbolicznego charakteru przedstawienia bohatera dysertacji w utworach literatury pięknej, Pani Kurzawińska skupia się na przybliżeniu sylwetek autorów, a same dzieła opisuje bardzo skrótowo. Aby określić istotę działalności badawczej Doktorantki w dziedzinie poetyki można by odwołać się do klasycznego artykułu Janusza Sławińskiego pod tytułem *Analiza, interpretacja i wartościowanie dzieła literackiego*. Sławiński rozpoczynając swoje rozważania nad procesem dochodzenia do sensów ukrytych w dziele literackim, wyróżnia pierwszy etap postępowania analitycznego, nazywając go opisem. Jest to ogniwo elementarne i obligatoryjne zarazem, stanowiące jednakże tylko punkt wyjścia do dalszych dociekań. Odnoszę wrażenie, że Doktorantka w rozdziale siódmym poprzestaje właśnie na etapie opisu dzieła literackiego. Niezrozumiałe jest też wprowadzanie do dysertacji obszernych streszczeń utworów Goźlińskiego, Helaka i Sangiego. Należałoby raczej przedstawić te książki w formie już sproblematyzowanej, pokazując, jak i dlaczego akurat tak przedstawiony został B. Piłsudski, czy obecne są w tych tekstach jakieś aluzje literackie bądź odniesienia do innych dzieł literackich lub pism samego Piłsudskiego etc. Głębsza analiza pozwoliłaby zapewne na dostrzeżenie wielu ciekawych zjawisk z zakresu historii literatury.

Wystarczy wspomnieć, że tytuł *Пасынок природы* Matwiejewa mógł być zaczerpnięty z *Jeźdźca miedzianego* Puszkina, gdzie określenie to odnosi się do dawnych Finów – rdzennych mieszkańców zamieszkujących niegdyś brzegi Newy („Где прежде финский рыболов,/ Печальный пасынок природы,/ Один у низких берегов/ Бросал в неведомые воды/ Свой ветхий невод [...]”; w przekładzie Juliana Tuwima: „Gdzie dawniej rybak, Fin ponury,/ Na niskim brzegu siadał sam/ I smutny pasierb złej natury/ Sieć lichą w toń zarzucał – tam”). Można by zapytać, czy kontekst puszkinowski wpływa na sposób konstrukcji postaci poematu Matwiejewa?

Powieść *Женитьба Кевонгов* Sangiego jest tekstem, który został napisany w epoce застою. Analiza tego tekstu w kontekście innych utworów „etnograficznych”, wydanych w tamtym okresie w ZSRR, mogłoby pokazać polityczne aspekty twórczości przedstawicieli małych narodów Arktyki, Syberii i Dalekiego Wschodu. W epoce застою działalność literacka w ZSRR podlegała twardej cenzurze, a od twórców oczekiwano ideologicznego zaangażowania. Czy ten problem jest zauważalny u Sangiego? Z lat siedemdziesiątych pochodzą na przykład powieści nienieckiej autorki Anny Nierkagi *Анико из рода Ного* i *Илур*, powieść chantyjskiego prozaika Jeremiego Aipina *В ожидании первого снега*, czy też wiersze jukagirskiego poety Uluro Ado. Warto porównać, jak zmieniło się oblicze literatury etnicznej w epoce pierestrojki i w latach dziewięćdziesiątych. Wielu twórców zrywa wtedy z socrealizmem, pojawiają się nowe debiuty. Można sięgnąć choćby do książek *Мне снятся небесные олени* Aliteta Niemtuszkina, czy też *Белый Ягель* Nierkagi. Czy fakt ideologicznego modelowania literatury etnicznej w ZSRR w okresie przed pierestrojką wpłynął na sposób kreacji bohatera powieści Sangiego, dla którego inspiracją był brat Marszałka Polski, wróg reżimu bolszewickiego?

Co się tyczy powieści Goźlińskiego, można by ją odczytać w kontekście przemian powieści historycznej i przede wszystkim – powieści biograficznej. Utwór Miłoszewskiego z kolei warto by umieścić na tle literatury popularnej. Nie chodzi w tym względzie o to, by dokonywać rozbudowanych analiz porównawczych, lecz wskazać kluczowe tradycje literackie dla przywoływanych pozycji. Mogłoby to okazać się bardziej odkrywcze niż prezentacja biogramów twórców.

W nawiązaniu do powyższych uwag chciałbym dodać, że w pracy niemalże nie ma odwołań do prac naukowych z zakresu historii literatury polskiej i rosyjskiej. Być może ten brak wpłynął właśnie na nie do końca satysfakcjonujący poziom analizy literaturoznawczej w rozdziale siódmym.

Na zakończenie chciałbym zwrócić uwagę na kilka błędów edytorskich, na które natknąłem się podczas lektury. Pewnie są to w większości literówki, ale uwagi te mogą być pomocne, jeśli Autorka zdecyduje się na publikację swojej dysertacji w wersji książkowej (do czego bardzo zachęcam).

Przypis 47 na stronie 66 zawiera tytuł utworu Czechowa w dopełniaczu („He published his essays *Зapisok sakhalinskogo tyuremshchika*”). Rosyjskojęzyczny tytuł w tekście angielskim powinien oczywiście mieć formę mianownika, a więc: „He published his essays *Зapiski sakhalinskogo tyuremshchika*”.

Na stronie 69 w tytule rosyjskojęzycznym podanym w transliteracji pozostawione zostały znaki cyryliczne: *Po Sakhalinu i Amuru: dnevniki puteshestviy, pis'ma (1889–1927 gg.)*. Forma poprawna to: *(1889–1927 gg.)*.

Na stronie 292 w tytule podanym w cyrylicy brakuje litery „и”. Jest: „М.Н. Галкин-Враской его роль в реформировании”. Powinno być: „М.Н. Галкин-Враской и его роль в реформировании”.

Na stronie 242 podana została informacja, że Adomas Varnas studiował w Petersburgu w latach 1899–1979. To ewidentnie literówka, gdyż w 1979 twórca zmarł. Jak podaje „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ [„Powszechna Encyklopedia Litewska”], wydawana przez Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras [Wydawnicze Centrum Naukowe i Encyklopedyczne], od 2017 roku dostępna również w wersji cyfrowej w Internecie (<https://www.vle.lt/straipsnis/adomas-varnas/>), Varnas studiował w Petersburgu w latach 1899–1902 – w Centralnej Szkole Rysunku Technicznego barona Stieglitza i w szkole Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych.

Mając na uwadze wszystkie powyżej wyrażone uwagi przedłożoną dysertację oceniam pozytywnie i stwierdzam, że praca Pani Mgr Zofii Anny Kurzawińskiej pod tytułem *The Japanese, Russian and Polish literary surroundings of Bronisław Piłsudski* spełnia wszystkie wymogi stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Stwierdzam jednocześnie, iż dysertacja kandydatki odpowiada wymaganiom określonym w §17 i §18 Uchwały nr 38 Senatu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu z dnia 26 września 2023 r. w sprawie postępowania o nadanie stopnia doktora na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.

W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia naukowego doktora.

Dr hab. Grzegorz Czerwiński

Profesor Uniwersytetu w Białymstoku